

„Aux armes, citoyennes!”*

A Párizsi Kommün és a női emancipáció

„Megint egy forradalom, amelynek során a nők semmit sem fognak nyerni, mert a mostani forradalom célja is a férfiak felszabadítása, nem a nőké [...]. Meg lehetne írni egy bizonyos szemszögből a forradalmak történetét 1789 óta, azzal a címmel, hogy a forradalmi párt következetlenségeinek története. Ebben a nők kérdése lenne a leghosszabb fejezet, azaz annak bemutatása, hogy ennek a pártnak hogyan sikerült híveinek felét, akik mást sem akartak, mint vele együtt menetelni, az ellenség oldalára állítania.” (André Léo).¹

„Párizs forradalma sok fontos tényt hozott a napvilágra, de talán mind közül a legjelentősebb a nők belépése a politika színpadára. A körülmények nyomása alatt, a szocialista eszmék és a klubokban folyó propaganda révén mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a nők hozzájárulása elengedhetetlen a társadalmi forradalom győzelméhez, amely most jutott el abba a szakaszába, hogy a nő és a proletár, a régi rend két utolsó elnyomottja, nem remélheti másként felszabadulását, csak ha összefognak a régi rend erőivel szemben.” (Benoît Malon).

Aligha lehet ennél kifejezőbben illusztrálni, mennyire ellentétes vélemények jellemzik mind a kortársakat, mind a történészeket írásunk témájával, a Kommün és a női emancipáció viszonyával kapcsolatban. Sőt, őszintén szólva, még a Kommün története is jórészt homályos – beleértve híveit, rajongóit, tisztelőit is –, és ember legyen a talpán, aki a vitás kérdések erdejében biztosan eligazodik. Ahogy az ismert mondás

* A *Marseillaise* refrénje első sorának – „Aux armes, citoyens!” („Fegyverbe, polgártársak!”; a közkeletű magyar változatban: „Hajrá, fegyverbe hát!”) – parafrazisa a *citoyen* (polgártárs) szó nőneművé alakításával: *citoyenne* (polgártársnő). (A szerk.)

tartja: „egy valaki ismeretlenebb még az ismeretlen katonánál is – az asszonya”. Nos, úgy hisszük, van, ami még a Párizsi Kommün történeténél is kevésbé ismert: a Kommünben játszott női szerepek históriája.

A bizonytalanságot azonban nemcsak a társadalmi forradalom rendkívül összetett jellege okozza, hanem az is, hogy a Kommünnel kapcsolatos reprezentációk gyakran fölülírják a valóságot. Marx híres mondata is, miszerint „a Kommün legnagyobb tette saját gyakorlati létezése volt”, valami ilyesmit akar mondani. Ennek oka pedig az, hogy a Kommün mindkét oldal számára két civilizáció harcává, a jó és a rossz küzdelmévé vált (Versailles vs. Párizs, az örök reakció vs. az örök forradalom). A kommünárok meg voltak győződve róla, hogy ez a régi világ (állam, hadsereg, egyház, kizsákmányolás) vége, ellenfeleik pedig, hogy a Kommün maga a vörös apokalipszis, a barbárság legfelső foka, az abszolút metafizikai gonosz... A szociális különbségek morális tartalmat kaptak (lásd majd a mi kommününk, a *Tanácsköztársaság* jellemzését: „patkánylázadás”), és mindenki tisztában volt vele, hogy valami egészen elképesztő dolog történt: *a nép került uralomra...*

E valódi kulturális forradalomban – „kulturális” a szó legkiterjedtebb értelmében, azaz az „egész civilizációt érintő” módon –, ahol a *Monsieur/Madame* megszólítás sértésszámba ment, s amit a korszak minden nagy, „polgári” írójának rettegő megvetése kísért (Flaubert-től, Gautier-n és Sandon át egészen Zoláig, kivéve Victor Hugo-t, aki mint mindig, most is a nép mellé állt), sok korlát ledőlt. Többek között a patriarchátus rendszere is megremegett egy pillanatra: a nők aktív részvétele a forradalomban a Kommün mítoszának egyik legfontosabb eleme volt. Ezért igazából nem lényeges, hogy a Kommün alatt valóban megtörtént-e a női jogok formális elismerése (nem történt meg, a nők nem rendelkeztek szavazati joggal); ami fontos, az az, hogy a nemek közötti egyenlőség kérdése egy radikális társadalmi megújulási kísérlet részévé vált.

Mindez viszont nem csupán mítosz, hiszen a legendát a *valóság* táplálta: a nők szinte magától értetődően személyesítették meg a társadalmi forradalmat, a radikális lázadást, egy új világ eljövételének igényét és a kitartást a végsőkig. A Kommün antitézise volt a burzsoá világ etatizmusának, klerikalizmusának, hierarchiájának és patriarchális rendjének. A nők részvétele a Kommünben része volt a „had-üzenetnek”. Nem véletlen, hogy az angolszász újságokban később, a szüfrazsett-mozgalom idején is fenyegetésként és rémképként hatott a „*Parisienne*” (a „párizsi nő”).

Mint ahogy az sem véletlen, hogy „Versailles” – vagyis a reakció – szemében a férfi kommunárok barbárok, szörnyek, démonok voltak, akik a hübrisz pecsétjét viselik magukon, és nem képesek levetközni alacsony származásukból fakadó, szánalmas középszerűségüket: Ők a „megrészegült Szardanapálok”, a „külvárosok Herosztratoszai”, akik egyszerre mérhetetlenül bűnösök és hitványak ... És a kommunár nők még náluk is rosszabbak, hiszen nemcsak a rájuk szabott társadalmi helyet, hanem a nemük meghatározta szerepet is elhagyták: tébolydászökevények, férfitúntzatok (*viragók*), a külvárosok szegénytelen kreatúrái, excentrikus, tomboló fúriák, részeg prostituáltak ... A kor ráadásul a fizionómia kora, s ezért a kommunár nők erkölcsi romlottsága párban jár esztétikai csúfságukkal: „sosem láttam még hozzá hasonló csúnyaságot: vékony száj, valami nehezen beazonosítható vadság, mocskos, színtelen haj, elkerekedett szemek, ostoba nevetés” – írja Maxime du Camp egy, a Kommün bukása után bíróság elé állított „sötét nőtényről”. Ahogy ifj. Alexandre Dumas (a nagy író fia) fogalmazott a Véres Hét idején: „Nem mondunk semmit a kommunárok nőtény-fajtájáról, ama respektusból kifolyólag, amit a nők iránt érzünk, akikre ők is hasonlítani fognak – haláluk után.” Vagy egy versailles-i tiszt, szinte mentegelve a nyilvánvalóan *aliénéé* („lelkibeteg”, „tebolyodott” – ez is „szép” hagyományt teremt, egészen az egzaltált, zsíroshajú feministák ma is létező képeiig; a lázadó nő „nyilvánvalóan” mentálisan sérült) kommunárokat: „A Kommünben résztvevő nők közül sokan a társadalmi klubokban hallott szocialista tanok hatására azt hitték, hogy egy új világ kezdetén járunk”.

Egyébként éppen ez történt.

Írásunkban a Kommün történetének „női szempontú” elmesélésén túl, megpróbáljuk szélesebb összefüggésbe helyezni a kérdést, hogy valóban megérthessük, milyen szerepet játszottak a nők a Kommünben, illetve a Kommün a női emancipáció történetében.

„A nők nem munkára vannak teremtve, hanem a családi fészekben való gyermeknevelésre” (az I. Internacionálé határozata, 1866, Genf)

Mint tudjuk, a XIX. század sok tekintetben a tőkés rendszer legtisztább, klasszikus megjelenési formáját nyújtotta. Így volt ez a nőket érintő kirekesztéssel is: ez a század valósította meg és vitte végsőig a társadalmi munkamegosztás nemek szerinti szegregációjának folyamatát. A háztartási munka kezdetben nem feltétlenül női munka

volt. Sőt, a kapitalizmus kezdetén éppen a nők dolgoztak először tőkés körülmények között, amit a bérmunka kizárólagos uralomra jutása szüntetett meg. Ezután az anyaság (*maternité*) és a háztartás (*ménage*) vált a nők világának kizárólagos terepévé, a női bérmunka legfeljebb kiegészítő jellegű és időleges lehetett.

E folyamat nemcsak anyagi, hanem ideológiai jelleget is öltött. Sokáig a nők voltak a „nép cementje”, azaz legfőbb képviselői a modernizáció hegemonisztikus ideológiájával – az ipari társadalommal, a bérmunka istenségével – való szembenállásnak. Bennük öltött testet a városi ellenállás, ők voltak az eredeti népi kultúra megőrzői az uniformizáló modernitással és annak tömegkultúrájával szemben – még ha az proletár ellenkultúra is. A XIX. század első felének közhelye, hogy a nők „éles nyelve” sokkal többet megőrzött az eredeti népi szabadságból és szabadságból: ironikus, spontán és szubverzív, valóban a népi emlékezet őrzője. A férfiak szavai már a modernitás, a bérmunka által meghatározott világ szavai.

Amikor a „népet” felváltották az osztályok, amelyek olyan dolgok – termelés, bér, gyár stb. – köré szerveződnek, amik a nők számára idegenek voltak, a nők a lázadás élcsapatából annak segéderőivé lettek. A női lázadás nagyrészt megmaradt spontánnak: célkeresztjében a modernitás világa állt. A nők városban „flangálását” felváltotta a gyári termelés, az iskola, a tömegközlekedés szigorú időrendje. S valóban, a nők – a szó eredeti értelmében – jóval *folklorikusabbak* lettek, akiket a modernitás háttérbe szorított.

A XIX. században a „nőkérdés” legfőbb dimenziójává nem annyira a nők politikai jogai, mint inkább a bérmunkában való részvételük vált: végül is valóban ez jelentette belépést a tőkés társadalomba, ami a munkásmozgalom számára különösen fontos volt. Az I. Internacionálé 1866-os genfi kongresszusán, mint ismeretes, állást foglalt a nők munkavégzésével szemben (amit, jellemző módon, a gyermekmunkával együtt tárgyaltak). A korabeli munkásmozgalom – mondjuk így – nem nagyon lelkesedett a női emancipációért.

A francia iparosodás lassúsága – Franciaországban az ipari forradalom valójában csak az első világháború nyomán ment végbe, a francia nagyipar jelentősége sokáig csekély volt – természetesen komoly következményekkel járt a francia proletariátus szerkezetére is. Anélkül, hogy ennek részleteibe belemennénk, témánk szempontjából a fontos az, hogy hosszú ideig (a Kommün koráig bizonyosan) a termelés alapegysége az *atelier*, a műhely maradt, ahol alkalmazottak sokszor nem is voltak, vagy amelyben legfeljebb pár embert foglalkoztattak. Ezek

viszonya a „főnökhöz” teljesen más jellegű volt, mint egy modern gyárban. A család itt valójában a munkaszervezés eszköze: a nők – a „proletárok proletárjai” – egyrészt megmaradtak a „természetes” férfiuralom családi fennhatósága alatt, másrészt szerepük a hagyományos női, „családot ellátó” feladatokra korlátozódott.

A „dolgozó nő” képe természetellenesnek tűnt nemcsak a burzsoázia, hanem a tradicionális proletariátus szemében is. Proudhon fölfogása a nőkről nem véletlenül volt népszerű, hisz’ nagyon is megfelelt a munkások egy jó része elképzeléseinek: a műhely – szembeállítva a háztartással (*foyer*) – a férfiak világa maradt. Ez gyakran térbeli kirekesztést is jelentett, bár a korabeli lakásviszonyok mellett, a nők nem voltak bezárva a *ménage*-ba: nagyon is az „utcán éltek”, a „hivatalos” közterekről, beleértve a szakszervezeti helyiségeket is azonban kizárták őket.

Túlmutatna tanulmányunk keretein annak a kérdésnek a boncolgatása, hogy a szocialista mozgalom miért nem volt képes valódi civilizációs „hadüzenetet” intézni a polgári világnak, azaz hogyan vette át a burzsoá erkölcsiség számos elemét. Témánk szempontjából mégis fontos, hogy a polgári család s benne a férfi és női szerepek miként váltak a szocialisták számára is a „szabadság”, az „ellenállás”, az „autonómia” helyeivé (természetesen az anarchista mozgalmat kivéve): a „szabadságé”, ahol sem az államnak, sem a tőkésnek nincs hatalma; az „ellenállásé”, ahol létrejön és nemzedékről nemzedékre átadásra kerül egy közös kulturális és politikai (proletár vagy egyszerűen *populaire*) patrimonium; és az „autonómiáé”, azaz ahol a dolgozó családfő tekintélye megkérdőjelezhetetlen. A munkásmozgalom tehát alapvetően elfogadta a férfi és női „szféra” elválasztását, mivel a munkás férfi éppen háztartási kötelezettségeitől megszabadulva tudott szert tenni annyi szabad időre, hogy a burzsoáziával azonos jogokkal és lehetőségekkel lépjen fel a közéletben. Ilyen értelemben a munkásemancipáció kizárta a női emancipációt – és megerősítette a fennálló patriarchális rendet.

A Második Császárság utolsó éveiben a gyülekezési jog liberalizálása elhozta a nők „tanulóidejét” is a politikában. A „nőkérdés” az egyébként is élénk közéleti viták egyik központi témájává vált, annál is inkább, hogy a nők helyzete fokozatosan megváltozott a munkásmozgalomban is.² E változás egy szélesebb generációs váltás része volt: a „szociális császárság” sikeresen kooptálta a francia mozgalom proudhonista vezetőinek egy részét. A hatvanas évek legvégén fellépő új generáció viszont már szemben állt e politikával, s ennek része volt

a proudhonisták mély nőgyűlöletének elutasítása is: Eugène Varlin³ és társai már a női emancipáció oldalán álltak, sőt, számukra a nők elnyomása egy szélesebb alávetettség szimptomájának számított, amit a burzsoázia gyakorol a munkásosztály felett. Lassan megváltoztak a mozgalom célkitűzései is: a női munka többé nem minősült ördögtől valónak; ekkor született meg az „egyenlő munkáért egyenlő bért!” követelése is (ami, ha megvalósult volna, nyilvánvalóan kivette volna a női munka ellenzőinek kezéből legfontosabb gyakorlati érvüket, vagyis azt, hogy a női munka letöri a férfiak bérét).

Mindenestre, a XIX. században, mint láthattuk, a népi osztályok női képviselői a társadalom jelentős része számára potenciális prostituáltak, vérszomjas fúriák vagy tápláló, passzív családanyák voltak. A Kommün női szereplői ennek a fölfogásnak üzentek hadat.

Ahogy a Kommün különbözik az őt megelőző vagy az őt követő politikai rendszerektől, ugyanúgy a női emancipáció kérdése is más és más az egyes társadalmi berendezkedésekben. A Második Császárság militarista, nacionalista, katolikus, romantikus és rurális ideológiájának nőideálja a konzervatív családanya alakja volt. A Kommünt követő III. Köztársaság ezzel szemben szcientista, kolonialista, racionalista és urbánus jellegű volt, s ehhez illeszkedett a „modern nő” fokozatosan előtérbe kerülő képzete. A Kommün, „a végre megtalált politikai forma” (Marx) – sokáig a „proletárdiktatúra” szinonimája – mindkét rendszertől különbözött: a Kommünben való női részvétel fontos összetevője volt a társadalmi forradalomnak.

„Tábornok, gondolkodjunk el egy pillanatra: lehetséges volna forradalmat csinálni nők nélkül?” (André Léo J. Dombrowskinak)

A történelmi körülmények közismertek: 1870 szeptemberében Franciaország gyorsan elvesztette a Poroszország elleni háborút: a hónap végén a porosz csapatok körülfogták Párizst. A város lakói védelemre rendezkedtek be, s felfegyverezték a férfi lakosságot: megalakult a *Nemzeti Gárda*. Miközben a burzsoá – immár *köztársasági* – kormány (III. Napóleon és vele a Második Császárság szeptember elején megbukott; kikiáltották a köztársaságot) a fegyverszünetről tárgyalt, Párizs népe nem volt hajlandó megadni magát. Ahogy Victor Hugo mondta: *a poroszok „úgy hitték, hogy Szodomával találkoznak, de Spártával találták szemben magukat”*. A porosz ostromgyűrű bezárult a város körül, ahol egyre inkább az éhség és a rettentő hideg lett az

úr: „Párizs fullasztó, halálra ítelt, kő- és aszfaltsivataggá vált” – írták a kortársak.

A fővárosban nemcsak az élelmiszer és a tüzelő volt egyre kevesebb (a párizsiak az állatkert egzotikus állatait is megették), hanem a munkalehetőség, s így a munkabér is. Márpedig tudjuk: egy nő sohasem dolgozik annyit, mint akkor, amikor a férje munkanélküli. A nyomor „menedzselése” mindig is női munka volt. A nők szerepe ebben a helyzetben felértékelődött: férjeik többnyire a Párizst övező, még létező erődítményeken „harcoltak” (harci cselekményekre valójában nem nagyon került sor, a köztársasági kormánynak ugyanis esze ágában sem volt fölvenni a harcot, a poroszok pedig egyszerűen ki akarták éheztetni a várost), a családok számára pedig elsődleges problémává a női feladatnak számító élelmiszer-beszerezés vált. A Kommün ideje sok szempontból még nagyon is a XIX. századé. Később, a kommunikáció és a tömegközlekedés fejlődésével a valódi nélkülözés egyre ritkább lett a nagyvárosokban, s vele eltűnt a női politizálás egyik terepe is: a kenyérért folytatott küzdelem. A modern szociális konfliktus, a sztrájk sokáig szinte kizárólag a férfiak ügye volt, minthogy hogy a nők a bérmunkában másodlagos szerepet játszottak. Az utca viszont inkább a nők terepe volt: mivel nem voltak 12-14 órán át műhelyekbe zárva, itt ők ismerték ki magukat jobban. Később a népet felváltotta az osztály, a *folk-lore*-t az ideológia, amikor is a munka, a bér, a termelés lett a „minden” – amiből a nők hosszú időre kiszorultak. A Kommün e tekintetben is a XIX. század: a *peuple* még nem adta át a helyét a *classe*-nak, a lázadó nő a tekintélyes szakszervezeti munkásnak, a bérmunkára épülő társadalom oly jellemző termékének.

Párizshoz visszatérve: a Bordeaux-ban székelő kormány tisztában volt a párizsi nép gyors radikalizálódásával, s ezért a lehető leghamarabb békét kívánt kötni a poroszokkal, hogy ezután a lázongó főváros ellen fordulhasson. Aztán január 28-án megérkezett a hír a körülfárt városba: Franciaország kapitulált! 400 000 fegyverben lévő francia a 200 000-es porosz hadsereg ellen: a kormány egyszerűen belátta, hogy könnyebb szót érteni a poroszokkal, mint „Belleville”-lél, azaz az egyre nyíltabb lázadásban lévő párizsiakkal. Párizs népének csalódottsága és haragja határtalan volt: a megadás nemcsak azt bizonyította, hogy a kormány hónapokok óta hazudozott valamiféle támadási tervről, hanem azt is, hogy a lakosok négy hónapos szenvedése (most először fordult elő, hogy egy ekkora város ilyen hosszú ideig álljon ki ostromot) tökéletesen értelmetlen volt. A republikánus és patrióta

párizsiak számára súlyos megaláztatással ért föl a poroszokkal megkötött harc nélküli béke. Hamarosan a szégyenletes békefeltételek is közismertek lettek, s az is, hogy a kormány rendcsinálásra készül Párizsban. Azonban a nép továbbra is fegyverben állt: vihar előtti volt a csend.

A híres „ágyúk ügyével” azután a vihar is megérkezett. Megkezdődött „egy hatalmas, nagyszabású vigasság [...], amelyet Párizs népe, a francia nép [...] esszenciája és szimbóluma nyújtott a világnak. A közösség tavaszünnepe, a kitagadottak és a proletárok ünnepe, a forradalom és a forradalmiság ünnepe... örömmel átitatott, egyszerű, totális multság, a modern idők legnagyobb multsága” (Lefebvre): a *Párizsi Kommün*.

Az ostrom, majd a Kommün idején a nők egyáltalán nem elégedtek meg hagyományos szerepükkel: mai szóval, humanitárius női szervezetek alakultak szerte a városban. Céljuk, egyrészt, a nők munkához juttatása volt (a rendkívül helyzet miatt legtöbbször a Nemzeti Gárda egyenruháit varrták), másrészt az, hogy megszervezzék az élelmszerellátást. Az ostrom körülményei közepette a párizsi nők kitortek a modern társadalom által rájuk osztott háztartásbeli szerepkörből. Szociális akcióik politizálták és radikalizálták őket: tömegesen csatlakoztak a Kommün ügyéhez.

Az első női szervezetek tehát a háború és az ostrom idején megalkult jótékonyági szervezetek voltak. Ezek azután a forradalmi körülmények hatására – még a Kommün előtt –, burzsoá jótékonyági szervezetekből a republikánus filantrópia intézményeivé váltak.

A nők jelentős számmal vettek részt a Nemzeti Gárdában is – mint markotányosnők vagy ápolónők –, és elkísérték férjüket, társukat a város környéki erődítésekhez. Sőt, felfegyverzésük is felvetődött: ez volt – pontosabban: *lett volna* – a híres „*Amazones de Seine*” (a „Szajna amazonjai”) nevű „hadtest” – amelyről ma már tudjuk, hogy csak legenda volt.

De nem is ez volt a lényeg, hanem valami ennél sokkal fontosabb: a nők bekapcsolódása a közéletbe. Ráadásul egy olyan közéletbe, amely fokról-fokra radikálisabbá vált: Párizsban, szinte az ostrom kezdetétől, kettős hatalom alakult ki: a kormány csupán névleg irányította a várost. *Éberségi bizottságok* (*comités de vigilance*) alakultak, amelyek a közvetlen, helyi hatalom szervei voltak. A Montmartre-on létezett egy kizárólag nőkből alakult *comité* is, Louise Michel és Sophie Poirier vezetésével. (A Kommün bukása után mindketten új-kaledóniai száműzetésben gondolkodhattak el a „köztársaság”

nagyszerűségéről...) Emellett a Nemzeti Gárda helyi szervezeteinek és központi irányító testületének – mint a városban működő egyetlen hatékony katonai erőnek –, illetve a *társadalmi klubok* egész városra kiterjedő hálózatának volt még tényleges hatalma. A klubok – mint a Második Császárság utolsó éveire jellemző *közgyűlések* (*réunions publiques*) népi, radikalizálódott örökösei –, váltak a részvétel első számú helyszíneivé: minden fontos politikai kezdeményezés tőlük eredt. Az a körülmény, hogy a klubok templomokban jöttek létre, éppúgy sokkolta a reakció erőit, mint az, hogy a klubokban a női szónokok főszerepet vittek; ez olyannyira újdonság volt, hogy a „szónoknő” („*oratrice*”) kifejezés is e korból származó neologizmus. Ahogy a Kommün bukása után az egyik tiszt fogalmazott a katonai bíróság előtt: „az erkölcstelenségnek, a lopásnak és a gyűjtogatásnak ezek a hősnői templomaink szószékén az Evangélium szavait bűneik propagálásra cserélték fel.” Több tucatnyi ilyen klub működött Párizsban, általában megtartva a templom nevét (megfosztva, persze, „szent” előtagjától): *Paul, Louis, Eustache* (ez volt a „központi” klub), *Ambroise, Sulpice, Séverin, Eloi, Germain-l’Auxerrois*. A legnépesebb klubok a népi negyedekben alakultak, azokban a ma is létező neoklasszicista templomokban, amelyekkel a Második Császárság szórta tele a munkásnegyedeket az 1848. júniusi munkásfelkelés után, hogy lakóit visszatérítse a vallás és a társadalmi rend kebelére.

Először fordult elő a modern kori történelemben, hogy ezek a klubok (vagy legalábbis többségük) nyitva álltak a nők előtt is, akik tömegesen részt vállaltak a közvetlen demokrácia gyakorlásában. A helyzet újdonsága nem annyira abban állt, hogy a nők szerepet játszottak az eseményekben, mint abban, hogy aktivitásuk nem korlátozódott a speciális „női feladatra”, a család ellátására. Míg 1789 októberében az *asszonyok menete* éhségmenet volt, 1793-ban pedig a párizsi *sansculotte* nők tömegei a „Veszetteket” főként az ún. *maximum-törvények* miatt támogatták, addig a Kommün alatt valódi társadalmi-közéleti tér nyílt számukra: a varrónők, mosónők és háziasszonyok az ostrom és a Kommün folyamán szónokok, „közéleti emberek”, sőt, katonák lettek – hogy majd emiatt, a bukást követően, megöljék, börtönbe vessék, megalázzák, lepecskondiázzák, száműzzék őket.

Mivel a férfiak többsége a Nemzeti Gárda soraiban „harcolt” (legalábbis ott töltötte idejét), április elejétől a nők gyakorlatilag többségbe kerültek a klubokban. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Kommün ellenfelei, Edmond Goncourt-tól Maxime du Campon át az ifj. Alexandre Dumas-ig a nőkkel kapcsolatos írásaikban mindig

kiemelték azt a „szégyenletes” szerepet, amelyet ezek az – úgymond – egzaltált, beteges, hisztérikus nők játszottak a templomok szószékeiken. A reakció erőinek másik botránykövei a *tanítónők* voltak, akik az iskolákban felváltották az apácákat, s „akik meggyalázták a gyermeki tisztaságot, és kiragadták a kegyelmes nővérek kezéből az iskola tiszteletreméltó feladatait.”

A Kommün első intézkedései beváltották a nép Kommünhöz fűzött közvetlen reményeit. Hiszen a Kommün a legtöbbet kétségtelenül szociális ügyekben tette. A lakbérhátralékok elengedése, a zálogházba tett kisebb javak visszaszolgáltatása, a népkonyha-rendszer bevezetése elsősorban a hagyományos női feladatoknak számító ügyekben könnyítette meg a párizsi nép életét. Megkülönböztetett figyelmet érdemel az a rendelet, amely az árvák ellátásban nem tett különbséget a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek között. Hatalmas gyakorlati jelentősége is volt annak, hogy a Kommün elismerte ezeknek a gyermekek jogait. Szajna-megyéről vannak pontos adataink arról, hogy a születések negyede „illégitime” családban történt, aminek oka nemcsak a proletariátus antiklerikalizmusa, hanem a válás lehetetlensége is volt. E rendelet lényegében a munkás családmódel állami elismerését jelentette, aminek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Ahogy Arthur Arnauld, a Kommün tagja, majd történetírója fogalmazott: „az antik *macula bastardiae* eltörlése véget vetett a római jog, az Egyház és a polgári törvénykönyv uralmának. „Ez a dekrétum a nőt mind a törvények, mind az erkölcsök tekintetében abszolút egyenlővé tette a férfival, s halálos csapást mért a házasság vallási, monarchikus intézményére [...] Férfi és nő uniója csakis teljesen szabad lehet: egy ilyen unióban mind az erkölcsi kötelességek, mind a jogok csakis kölcsönösek és egyenlők lehetnek.”

A nőket közvetlenül érintő másik nagy kérdés az oktatás volt, két szempontból is. Egyrészt a fiatal lányok taníttatása szinte teljes egészében, ahogy Blanqui mondta, „a fekete hadsereg”, vagyis a papok kezében volt. A nők virulens antiklerikalizmusa innen eredt: céljuk a magánélet kivonása volt az egyház hatalma alól, amely elsősorban őket tartotta gyermeki rabságban. A Kommün egyik „cementje” kétségkívül a lázadók harcos egyházellenessége volt. Az 1860-as évekbeli rekrisztianizációs kampány a céljával ellenkező hatást ért el, különösen a nők körében.

Korábban az oktatás egyáltalán nem volt tekintettel a tanulók osztálykörülményeire. A Kommün olyan szakiskolákat kívánt létrehozni, ahol az oktatás gyakorlati ismeretek átadásával egészül ki.⁴ De nem

csak gyakorlati kérdésekről volt szó: a Kommün kulturális forradalmában az oktatás radikális megújítása éppoly fontos volt, mint a termelési viszonyok átalakítása. Az oktatás közszolgálat gyanánt való felfogása, kötelezővé, általánossá és ingyenessé tétele, laicizálása, egy modern bölcsődei program kidolgozása valódi forradalmi oktatási programmal egészült ki:⁵ „megtanítani a gyermekeknek szeretni és tisztelni társaikat, megismertetni velük az igazságosság szeretetét, megtaníttatni velük, hogy műveltségre azért kell szert tenniük, hogy hasznosak lehessenek a közösség számára.” Külön női bizottság alakult a női oktatás elősegítésére. Elsősorban Paule Minck kezdeményezésére, szakiskolák jöttek létre számukra (a leghíresebb a Montmartre-on, a Szent Péter templomban), a blanquista Edouard Vaillant által vezetett oktatási bizottság pedig a tanárnők számára rendeletbe foglalta az egyenlő munkáért egyenlő bért elvét.

Émile Zola észrevételei – aki újságíróként tudósított a Kommün alatt – igen beszédesek: „Párizsban a nők rendkívül nyughatatlanok. Este az asszony csaknem minden munkásháztartásban fennhangon adja elő politikai véleményét, amelyet nem egyszer rá is erőltet a férjére. A családokban együtt olvassák az újságokat, és általában nem éppen kíméletesek a fennálló hatalommal szemben. A lázadó női beállítottság teszi Párizst ellenzéki városból valódi forradalmi várossá. Egyetlen más városban sem hallottam, hogy a gyengébb nem ennyire magabiztosan beszélt volna kormányzati ügyekről.” Vagy: „Nem egyszer előfordult, hogy politikáról beszéltem ezekkel a hölgyekkel, mintegy irodalmi érdeklődésből. Bevallom önöknek, legtöbbjük tökéletesen tisztességes hölgy, kissé bőbeszédű, de jó anya és jó feleség. Egyszerűen nagyvárosba születtek, az utca politikai vitáin nevelkedtek. Miközben a húsleveset kavargatták, a Képviselőház legutóbbi üléséről vagy a következő kormányról csevegtek. Ez vérükben van, a levegőben, amit belélegeznek Párizs városának vibráló légkörében. [...] Figyelemmel kell lenni szavaikra. Ahogy Michelet írta, ők az igazság megszállottjai. Midőn a férfi puskát vesz a kezébe, a nő kiüvölti magából, amitől viskiet a tenyere, de ahhoz sem kell sok, hogy a klubok szószékére álljon, miként az sincs már messze, hogy maga is puskát, kardot vagy egyszerűen kést ragadjon.”

A versailles-i propaganda szerint, a kommünár nők többsége laza erkölcsű nő vagy egyenesen prostituált volt. A valóságban ennek éppen az ellenkezője volt igaz: több olyan kerületi klubról is tudunk, ahol a női szónokok hatására egyenesen be akarták tiltani a prostitúciót, a bordélyházakat pedig több kerületben be is zárták. A Kommün szá-

mára nem nagyon kérdéses, hogy a prostitúció igazi áldozatai maguk a prostituáltak.⁶ Louis Michel szerint: „a régi világnak ők a legszomorúbb áldozatai, nekik van a legtöbb joguk harcolni az új világért”.

A Kommün alatt egyetlen kimondottan női sajtótermékről tudunk: a *Le Père Duchêne* című lapnak – amelyet az 1789-es forradalom hasonló hangvételű, *Le Père Duchesne* c. hébertista újság mintájára hoztak létre – jelent meg „női változata”, a *La Mère Duchêne* (később: *La Mère Duchêne, marchande de poissons*) címmel, nyolc oldalas brosúra formájában. Az eredeti laphoz hasonlóan szabadszájú, népi hangvételű lap lényegében a proletárnők érzelmeinek szószólója kívánt lenni: „Mère Duchêne kezd dühbe jönni” (április 3.), „Mère Duchêne szomorú. De nem sír. Dühöng!” (május 4.) „Mère Duchêne harcba indul a monarchák, a kapitalisták, a papok és a katonák ellen” (május 18.).

A Kommünben aktívan részt vett nők szociális összetételéről a perbe fogott kommünár nők statisztikája segítségével kaphatunk képet. Összesen 1051 nő került bíróság elé, s ha levonjuk belőle a 256 „prostituált” számát, akkor a következő adatokat kapjuk: a nők 37%-a a textiliparban dolgozott, 8% a cipő- és kesztyűiparban, 4% a luxuscikk-iparban. 13% mosó- és vasalónő, 10% napszámos, 11% háztartási alkalmazott, 8% pedig kiskereskedő volt. Azaz a Kommün mindekelőtt a munkásnők ügye volt, másrészt ezek a számok nagyjából megfeleltethetők a teljes népességben levő arányoknak is, azaz a Kommün a város női munkássága egészének ügye lehetett. A női munka ekkor egyáltalán nem volt ritka jelenség: az 1860-as évek végi összeírások adatai arra engednek következtetni, hogy a mintegy 700 000 párizsi, munkaképes korban levő nő közül 350 000 dolgozhatott (ebből nagyjából 100 000 háztartási alkalmazottként vagy házmesterként). Jelentős női proletár lakosságról volt tehát szó, amely a számok tanúsága szerint valóban „csinálta” a Kommünt.

A Kommün minden hibája ellenére egyet biztosan megtett: elismerte, hogy mindkét nemnek joga van hozzájárulni az új világhoz, a társadalom új formájához. A női emancipáció és a társadalmi forradalom először járt kéz a kézben. Ez két dolgot is jelentett. A Kommün nőinek hősiessége nemcsak egyéni bátorságot jelentett, hanem annál sokkal többet: annak egyértelművé tételét, hogy ezek a lányok, asszonyok tisztában voltak azzal, hogy minden követelésük teljesülése a Kommün sorsától függ. A nők részvétele azt is jelentette, hogy megkérdőjeleződött a társadalmi felépítmény egyik legfontosabb eleme, a nemek közötti hierarchia; másrésztől részvételüket éppen a társadalom megremegése tette lehetővé.

A Kommün történetének egyik ma sem teljesen tisztázott kérdése a „Párizst védő és a sebesülteket ápoló nők szövetsége” („Union des femmes pour la défense de Paris et les soins aux blessés”, továbbiakban: Union), azaz a forradalom női proletárszervezetének születése. Az Uniont a marxista történészek sokáig egyszerűen az Internacionálé „női szekciójának” tekintették. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét: az Internacionálénak soha, sehol nem volt „női szekciója”, az Union a Kommün fennállása alatt semmiféle kapcsolatban nem állt a londoni Főtanáccsal, ellenben nagyon is erős szálak fűzték magához a *Kommün Központi Tanácsához*. A mai vélemények szerint, az ostrom során a nők által betöltött szerepek intézményesüléséről volt szó. Nyilvánvaló, hogy az Internacionálé női tagjainak elsődleges szerepük volt benne, de nem ebből született az egész városra kiterjedő, több száz tagú szervezet. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy a megélvő polgári, humanitárius szervezetek töltődtek fel munkásnőkkel és az Internacionálé női tagjaival – s így persze radikalizálódtak.

Az április 11-én létrejött szervezet alapító nyilatkozata alighanem a legradikálisabb („legszocialistább”) szöveg a Kommün történetében. Leszögezi, hogy a nők felszabadulása csakis a Kommün védelmével, a kizsákmányolás és a tőke uralmának felszámolásával képzelhető el. A mostani harc egy örök antagonizmus utolsó fejezete, a jog és az erő, a munka és a kizsákmányolás, a nép és a nép hóhérai között dúló harc. A Kommün célja: „soha többé kizsákmányolókat, soha többé urakat, munkát és jólétet mindenkinek, a nép kormányzását önmaga által [...]. Szabadon dolgozva élni, vagy harcolva meghalni.” „Párizs polgártársnői, a Nagy Forradalom örökösei, akik a nép és az igazság nevében Versailles-ba mentek, hogy fogolyként hozzák vissza XVI. Lajost; mi, a francia nép anyái, lányai és nővérei meddig tűrjük még, hogy a nyomor és a tudatlanság ellenséggé tegye fivéreinket? Polgártársnők, a kocka el van vetve: győzünk vagy meghalunk.” Vagy a szervezet május hatodikai kiáltványa: „Munkások, munkásnők, még egy utolsó erőfeszítés, hogy mindörökre véget vessünk a kizsákmányolásnak és a kizsákmányolóknak. Éljen a szociális Világköztársaság! Éljen a Kommün!”

Még érdekesebb az Union első üzenete a Kommün Tanácsához: „a forradalom célja lerombolni valamennyi privilégiumot és egyenlőtlenséget [...]. A nemek közötti egyenlőtlenség olyan antagonizmus, amelyen az uralkodó osztályok kiváltságai alapulnak.” E megállapítás

már-már félelmetesen modern, lényegében minden mai feminista elmélet és gyakorlat egyik alaptétele! Alighanem valóban történelmi pillanat lehetett, amikor 1871. április 11-én, a *Temple* utca 79. szám alatt, a *Larched* teremben egy proletár nőszervezet kinyilvánította, hogy minden hatalom alapja a nemek közötti egyenlőtlenség, vagyis az osztály- és a társadalmi nemi (gender) érdekek ugyanannak a harcnak két, egymással közvetlen kapcsolatban álló aspektusát jelentik.

Nehéz lenne megfelelőbb szimbólumot találni arra, hogy a Kommün sok tekintetben hatalmas népi multság is volt, mint az, hogy e proletár nőszövetségnek – a forradalom elvi és gyakorlati szinten is talán legszocialistább szervezetének – egy orosz arisztokrata hölgy, Elisabeth Dmitrieff⁷ lett a vezetője. Dmitrieff az Union „politikai komisszárja”, a Kommün Vera Pavlovája, s vélhetőn az Union összes politikai-ideológiai kiadványának szerzője volt. Marx *Russian Ladyjét*, az Internacionálé küldöttét Benoît Malon, a korabeli francia munkásmozgalom egyik vezető alakja – Eugène Varlin barátja – „vezette be” a párizsi körökbe. Dmitrieff rövidesen a női mozgalom vezetőjévé vált, amelyet megtisztított *patronneuse*-ök – az ostrom alatt aktív szerepet játszó, jótékonykodó polgárasszonyok – befolyásától. Az Union az Internacionálé koncepcióját valósította meg, nemcsak eszmei tekintetben, de szervezeten is. Központosított és autoriter szervezet volt, amely nem átalott például nyilvánosan „helyre tenni” André Léot, aki elkövette a „borzasztó bűnt”, hogy a női munka szervezésében nem kívánt kizárólagos szerepet adni az Unionnak. (A „montmartre-iak”, mint Louise Michel vagy Anne Jaclard, inkább a női oktatás megszervezésével foglalatoskodtak, s így nem jelentettek konkurenciát az Uniónak).⁸ Dmitrieff szerepét illetően a későbbi visszaemlékezések meglehetősen kétarcúak. Mindenki elismerte munkabírást, elkötelezettségét és képességeit, mégis sokan nézték ferde szemmel amiatt, hogy ez az arisztokrata „nagyasszony” forradalmárt játszik egy női munkásszervezet élén. Lissagaray a Kommün történetéről írt művének második, „megszelídített” kiadásban igen visszataszítóan ír az első kiadásban még becsült, rejtélyes orosz hölgyről.⁹ A Kommün alatt 21 éves Elisabeth Dmitrieff az „Union Végrehajtó Bizottságának főtitkára” hangzatos címével szignózta a szervezet legfontosabb kiáltványait: a nők harcba szólítását, az Union többé-kevésbé „közhatalmi elismerését”, a Munkaügyi Bizottságnak tett javaslatokat, a női munka megszervezésének tervezetét, a női szakszervezetek alakításának megkezdését, s végül a barikádokra való felhívásokat. Maga Dmitrieff is

fegyverrel harcolt a Kommün védelmében, ehhez nem férhet kétség. Az utolsó napokban ő mentette ki a sebesült Frankelt a Faubourg Saint-Antoine utcai – egyik utolsó – barikád mellől, s együtt menekültek el (Dmitrieff előbb Svájcba, majd Oroszországba).

De térjünk vissza az Unionhoz! A szervezet közvetlen kapcsolatban állt a Kommün Tanácsával, elsősorban Frankel Munkaügyi Bizottságával.¹⁰ Úgy tűnik, hogy a Kommün talán „legszocialistább” társadalmi projektumát, a női munkahelyek kollektivizálását az Union (valószínűleg személyesen Dmitrieff) javasolta a bizottságnak, amely azt el is fogadta.

Az Union síkra szállt a nők részvételéért a forradalomban, aminhez kérte a Kommün segítségét, amely a kérést nem is tagadta meg tőle. Egyrészt a szervezetet lényegében intézményesítették a Kommün mellett: a Union kerületi testületei „nőket érintő kérdések” felelősei lettek. Másrészt, s ez jóval fontosabb, a Frankel által irányított Munkaügyi Bizottság, amely a munkaszervezésért felelt, alapvető jelentőségűnek tartotta az Union szervezetét. A női munka megszervezése különösen fontos a Kommün „szocialista” jellegének megítélése szempontjából is. Itt látszik talán leginkább a társadalmi újjászervezés gondolatának megvalósulása. Már nem a rossz emléktű 1848-as *nemzeti műhelyekről* volt szó – azaz arról, hogy emberbaráti okokból munkát kell adni a munkanélkülieknek –, hanem a társadalom átalakításáról, a munkások (nők és férfiak) által létrehozott termelési kollektívákról. A Kommün átvette az ostrom és a forradalom ideje alatt elhagyott műhelyeket (amiért kártérítést fizetett a tulajdonosoknak), s azokat továbbadta az Union női munkások kollektíváinak. Ezekben természetesen az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elve uralkodott. A tervek nemcsak a termelési viszonyok átalakítását célozták, hanem a munkavégzés formáit is. A hosszú munkanapokat és az embertelen munkakörülményeket humánusabb viszonyokkal kívánták felváltani, mondván, „a fizikai erőt kimerítő munka szükségképpen vonja az erkölcsi erő kimerülését is.” A társadalmi reorganizáció célja pedig aligha lehetett volna egyértelműbb: „a cél a munkás számára biztosítani a termelés eredményét, kivonva őt a kizsákmányoló tőke jáрма alól [...]. Biztosítani, hogy a munkások saját maguk irányítsák ügyeiket [...]. Cél mindennemű konkurencia megszüntetése a két nem között, hiszen érdekeik magától értetődően azonosak.”

Az Union igen jól szervezett volt: kerületenként létesült egy 11–11 tagból álló *comitéja*, amely főszabály szerint naponta ülésezett. Az Union legfontosabb funkciója a feladatok kiosztása volt nőtagjai kö-

zött, hogy ki, mit tehet a Kommün érdekében. Gyakran közvetlenül a Kommün helyi szervezetei mellett tevékenykedtek, szerepüket nagyjából úgy lehet leírni, mint „női ügyekkel” foglalkozó képviselőkét.

Az Union kétségtelenül munkásszervezet volt: vezetését munkások alkották. Bár pontos számokat nem ismerünk, tagságát a történészek három-négyszázra becsülik. Nagyon keveset tudunk arról, hogy más „szocialista” nők miért nem léptek be a szervezetbe. Edith Thomas szerint, sokuknak nem tetszett a szinte monolitikus párt mintájára felépített, kizárólagosságra törő, centrális struktúrájú, egyszemélyi vezetésű szervezet. Ez nem tűnik valószínűtlennek, de nem is bizonyítható.

Az Union számára a klubokban való részvétel stratégiai kérdés volt: a propaganda kiemelkedő terepét látták benne, alighanem joggal. Az Union „küldöttei” (köztük a két leghíresebb és legradikálisabb küldött, Nathalie Lemel vagy Blanche Lefevre, a rettegett „blanchisseuse”) szájából olyan dolgok hangzottak el a társadalmi átalakulással vagy a nők szerepével kapcsolatban, amelyek ugyancsak a Kommün legradikálisabb szövegei közé tartoztak. Egyrészt szociális kérdésekben, másrészt vad antiklerikalizmusukkal tűntek ki, egyszerre proklamálták az ész hatalmának eljövételét és követelték a „szürke nővérek” (az apácák) kiűzését a templomokból. Az Union nemcsak elvi szinten volt a Kommün talán legradikálisabb (legszociálisabb, legosztályharcosabb) szervezete – a Frankel-féle Munkaügyi bizottság mellett –, hanem a propagandában is: „a műhelyek a mieink lesznek, mieink a munkaeszközök, mi fogjuk szétszítani magunk között erőfeszítéseink gyümölcsseit [...]. Proletárok, újjá fogtok születni!” „Soha többé főnököt, aki a munkásokat termelő gépeknek tekinti! A munkások egyesülését akarjuk!”

A Frankel-féle bizottság május 10-én helyi női szakszervezetek alakítására szólított fel. Erre azonban már nem maradt idő, mert az alakuló központi gyűlést akkora tüzték ki, amikor a versailles-iak Párizsra támadtak. Mindenesetre tény, ha ez megvalósult volna, a nők teljes egyenlőségét jelentette volna a munkásmozgalom szakszervezeti szárnyában – amire, mint tudjuk, valójában még évtizedeken keresztül nem került sor. A Kommün rövid fennállása alatt csupán a rendelkezésre álló műhelyek felmérése történt meg, s mindössze pár olyan műhelyről tudunk, amelyekben valóban megindult termelés a női kollektívák irányítása alatt. Bár elsősorban egyenruha-varrásról volt szó, a dolog jelentősége mégsem elhanyagolható, hiszen a lehető legtisztábban mutatja, mi volt a Kommün valójában: a termelés és a

társadalom teljes átalakításnak radikális kísérlete a lehető legnehezebb körülmények között.

Másrésztől, ha volt Marxnak valamiféle – természetesen közvetett – befolyása a Kommün eseményeire az alighanem éppen Dmitrieff (és persze Frankel) eszméiben és gyakorlatában öltött testet. Emiatt talán megkockáztathatjuk, hogy az Union, szélesebb értelemben a „szervezett, szocialista nőmozgalom” volt a Kommün „legmarxistább” összetevője.

Ápolónők, markotányosnők, katonák...

Nyilván túlzás lenne azt állítani, hogy nők politikai-társadalmi aktivitása kimerült volna akár az Unionban, akár a női tagokkal (talán többséggel is) működő „comité”-kben, vagy a társadalmi klubokban való részvételben. Jóllehet a marxista történetírás – az Internacionáléval való vélelmezett kapcsolata miatt – sokáig elsősorban az Unionra helyezte a hangsúlyt, a klubokban fellépő vagy a klubokat látogató nők ezreinek csupán elenyésző része lehetett az Union tagja. Sőt, valójában még a klubok női tagjai is csak a Kommün alatti női aktivitás csekély részét képviselték: szinte semmit nem tudunk a Kommünben szerepet vállalt nők névtelen sokaságáról.¹¹ Jellemző, hogy a Kommün „vörös legendájának” egyik alapkönyve, egy valóban a „népből” (mondjuk így: a munkásarisztokráciából) érkező beszámoló¹² nem is tud az Union létezéséről, s a klubokat meg sem említi. Louise Michelről is csupán ennyi szerepel a könyvben: „nem ismertem [...], nem tudtam a nők mozgalmairól sem, sohasem tettem be a lábam egyetlen népgyűlésre sem.” Szerzője, Victorine Brocher, markotányosnő, majd betegápoló volt a Nemzeti Gárdában. Mint nő, feloldódott a kommünárok tömegében, tette a dolgát, amit egy nő tehetett a korban – alighanem ez tipikusabb részvétel volt, mint az Union tagjaié. Mindenesetre az is elmondható, hogy szemben a Nemzeti Gárdával, a klubokkal, vagy akár magával a Kommünnel (mint történelmi eseménnyel), a női részvétel valóban szinte kizárólag proletár- s nagyon kis részben non-konformista értelmiségi jellegű volt.

Mint láthattuk, az ostrom alatt Párizs lányainak-asszonyainak egy részét is mozgósították mint ápolókat vagy markotányosnőket – azaz a lehető leghagyományosabb női szerepekben. A Nemzeti Gárda – mint népi milícia – esetében e szerepek nem mindig különültek el a tényleges katonai szerepektől. A részvétel politikai motivációin kívül

az is komoly szerepet játszhatott a nők magas számában (elvben minden *bataillon* mellett négy ápolónőnek kellett lennie), hogy az ápolónők ugyanannyi zsoldot kaptak, mint a Gárda férfi harcosai.

A Kommün mítoszában kulcsszerepet játszik a nők részvétele a harcokban. Ez természetesen a Kommün ellenfeleinek oldaláról a kommunárok barbárságának kifejeződése volt, míg a másik oldal szemében a heroizmusé, a végsőkéig való kitartásé. A női részvétel azt is jelentette, hogy Versailles valóban az egész párizsi néppel került szembe. A Kommün történetére általában is igaz, hogy a későbbi ábrázolások gyakran keveredtek a történeti valósággal: a női harcosokkal kapcsolatban sokszor még a történészek is forrásnak tekintik a különböző litográfiákat. Ez alighanem abból fakad, hogy – mint említettük – a Kommün a kortársak és a későbbi nemzedékek számára is „két világ harcaként” jelent meg, ahol a történelmi igazság kevésbé számít, mint a „jó és a rossz” küzdelmének bemutatása.

A kérdés mindkét oldalon némileg anekdotikussá vált: a nők jó pár ábrázoláson – mint zászlótartók (természetesen vörös színben) az egyik barikád vagy a Nemzeti Gárda valamelyik egysége élén – már-már eleven allegóriaként tűnnek föl. Ez a fiatalos, szabados és harcias allegória még erősen 1789-at vagy 1848-at idézi: frígiai sapka, ugyanaz a vehemencia az ábrázolt nőalak attitűdjében és kifejezésében, fedetlen mell, mellkas vagy combok (de az egész test sohasem meztelen). Ez a fajta nőalak szinte megszemélyesítette a Kommünt, amely ebben is inkább a XIX. századi forradalmakra hajaz. Később helyébe a szocialista mozgalom a maskulin proletárférfi alakját állította.

Hány nő harcolhatott a Véres Hét alatt a Kommün barikádjain? Igen nehéz pontos számot mondani: Malon és Louise Michel tízezer nőről beszél, ami talán túlzás, ám nagyot nem tévedhetünk, ha számukat pár ezer főre tesszük. Bizonyos, hogy a végső harc apokaliptikus hangulatában nem kevés nő ragadt fegyvert a Kommün védelmében, vagy a város utcáin bízta harcra a férfiakat. Az egyik beszámoló szerint, a párizsi nők szinte az antik drámák kórusát fölidézve tüzelték harcra a férfiakat: „Ton pavé, citoyen!”, „Fogd az utcaköved, polgártárs!”. Ma már valószínűnek mondható, hogy az egyik leghíresebb, a Blanche-téri női légioról szóló történet (ahol állítólag egy „több száz főből álló női egység” órákon keresztül állta a barikád ostromát) legenda csupán. Bizonyítékaink vannak azonban arról, hogy szervezett „női egységek” is alakultak: az Union a szervezet központjában, a XI. kerületben a barikádokra hívta tagjait, a XII. kerületben pedig többen láttak egy nagyjából száz fős, csakis

nőkből álló csapatot. A szemtanúk a *Racine*, az *École de la Médecine*, a *Pot-de-Fer* és *Mouffetard* utcát, illetve a *Panthéon* vagy a *Chateau d'Eau* (ma: *La République*) teret emlegetik, ahol a nők „harcoltak, akár a démonok”. A női áldozatok igen magas száma¹³ is arra mutat, hogy elég sok nő küzdött a barikádokon. Malon 4000 kivégzett nőről tud, s bár ezt nehéz igazolni, a nők csoportos agyonlövése, minden szemtanú szerint, igen gyakori volt, olyannyira, hogy ezen még a jobboldali *Le Figaro* is megbotránkozott (aztán persze megnyugtatta magát és olvasóit azzal, hogy csupán prostituáltokról volt szó...).

A szerencsésebb kommünár nőket – miután végigvezették őket Párizson, ahol a burzsoá tömeg kigúnyolta és leköpdöste őket – a *Gare de l'Ouest* (ma: *Montparnasse*) pályaudvaron gyűjtötték össze, ahol mindennapos volt velük szemben a fizikai erőszak, s az embertelen körülmények miatt sok női fogvatartott elvetélt, megháborodott. A végállomás többnyire a hírhedt Satory-laktanya volt.

Valószínűleg a tömeges kivégzések nagy száma az oka annak, hogy meglepően kevés nőt citáltak bíróság elé: összesen 1051-et, és közülük is csupán 133-at ítélték el. Gyakran megesett, hogy valakit azért sújtottak több éves börtönbüntetéssel, mert tanárnői állást vállalt a forradalom alatt, vagy éppen „propagandát fejtett ki a Kommün mellett”, és „sértegette a Versailles-i kormányt”. Ahogy a forradalmak után lenni szokott, az ellenforradalom szemében minden törvénytelené vált, ami a forradalom alatt törvényesnek számított, hiszen az előbbi nem ismerte el legitimnek az utóbbi törvényeit, rendfenntartó erőit, hadseregét stb. Ezért minden forradalmi tett köztörvényes bűncselekménnyé vált. Semmiségekért szabtak ki börtönbüntetést vagy száműzetést. A legsúlyosabb büntetés a vasketrecekben való deportálás volt Új-Kaledóniába, ami húsz kommünár nő osztályrésze lett, akiknél bizonyítottan látták, hogy fegyverrel harcoltak a Kommün oldalán.

A reakció képzeletvilágának szerves részét képezte a – nálunk kevésbé ismert – „gyújtogató nő” („pétroleuse”) figurája, amely a Párizsi Kommün eltiprásakor öltött testet. Azokról a nőkről van szó, akikről a Kommün bukásakor azt állították, hogy petróleumot locsoltak szét Párizsban, hogy lángba borítsák a várost. Ma már tudjuk: ez merő fabuláció s alaptalan rágalom volt. miként jó ideje az is közismert, hogy a Kommün idején a tüzeseteket csak nagyon ritkán okozták kommünárok, a felelősök sokkal inkább a várost barbár módon ostromló versailles-i csapatok voltak. Két kivételt említhetünk: a Városházát valóban kommünárok gyújtották fel, hogy a Kommün székhelye „ne jusson az ellenség kezére”; a Tuileriák-palotáját pedig

azért „mivel többé nincsenek királyok, nincs szükségünk palotákra sem”. Bár a „gyűjtogató nő” alakja nyilvánvalóan fikció, ez nem akadályozta meg az ellenforradalom bíróságait, hogy két „pétroleuse-pert” is rendezzenek, összesen négy halálos ítélettel. A *pétroleuse*-nek sokáig volt kulcsszerep jutott a reakció Kommün-ábrázolásában: a külvárosok szégyentelen teremtményeiként, részeg bacchánsnőkként,¹⁴ hisztérikus Messzalinákként vagy boszorkányokként jelentek meg.

A nők részvételének *valósága* a Kommün harcaiban táplálta, erősített a mítosz keletkezését és megszilárdulását: a Kommün lányai és asszonyai megtestesítették és megszemélyesítették a társadalmi forradalmat, amit a rend erői vérbe fojtottak. A Kommün története maga is a proletariátus mártíromságának szimbólumává, a Kommün női harcosainak históriája pedig az egyik legheroikusabb fejezetévé vált a proletármozgalom és a népi felkelések történetének. Vajon voltak-e bármelyik királynőnek Hugo-hoz, Verlaine-hez vagy Rimbaud-hoz mérhető udvari költői, a párizsi mosónők, varrónők, tanítónők vagy prostituáltak emlékét megörökítették?

„If the French nation were composed by only the French women, what a terrible nation it would be” (The Times, 1871. május 19.)¹⁵

Az angolszász feminista, „gender”-történészek figyelme nem véletlenül fordult a Kommün felé: köztudott jelenség volt, hogy a Kommün alatt „a nőkkel történt valami”. Míg a francia történészek inkább arra hajlottak, hogy ez nem volt igazán forradalmian új, hiszen a női egyenjogúság nem valósult meg (például a szavazati jog szóba sem került), az pedig, hogy a nők is részt vettek a forradalom különböző eseményeiben nem is volt olyan nagy újdonság. Létezett ilyesmi 1789–1795 között és 1848-ban is.

A formális francia felfogással szemben (a nők a politikai jogok tekintetében nem voltak egyenlők a férfiakkal), az angolszász történészek máshogy közelítik meg a kérdést. Vajon a Kommün alatt a tradicionális „gender”-kategóriák legalább részlegesen feloldódtak? Hiszen az aligha tagadható, hogy a hagyományos társadalmi rétegződés felbomlott, s nem is csupán részlegesen: a Kommün valódi társadalmi forradalom volt, ahol (félretéve a Kommün „szocialista jellegéről” szóló évszázados vitát) egy valami biztos volt: a hatalom a nép, az alsóbb néposztályok kezébe került. A szociális hierarchia valóban megingott, a Föld kifordult a sarkából erre a hetvenkét napra.

Ezzel egyébként természetesen mind a kommünárok, mind ellenségeik tisztában voltak. A Kommün megdöbbenően véres eltiprása, és az ezt követő elképesztő propaganda-hadjárat egyaránt arra utal, hogy itt valóban egy új világról volt szó (érdemes megjegyeznünk, hogy ehhez képest a Kommün gyakorlati intézkedései mennyire mérsékeltek voltak).

M. P. Johnson tézise például az, hogy az állampolgárság új, forradalmi meghatározása nemcsak a társadalmi hierarchiát robbantotta fel, hanem a XIX. századi nemek közti hierarchiát is. A Kommün alatt az volt „állampolgár” (azaz a Kommün, a város politikai közösségének tagja), aki harcolt a Kommünért. Emiatt a választójognak ebből a szempontból csak csekély jelentősége volt – úgy tűnik, hogy maguknak a kommünároknak a szemében is. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy ha a nők absztrakt egyenjogúságról szóló nyilatkozatok ritkák is, nagyon gyakoriak azok, amelyek részvételt követelnek a nők számára a Kommün életében. Azaz az egyenjogúság az utóbbiban valósult meg. Ez borította fel a hagyományos társadalmi nemi distinkciókat: a „nő” és a „citoyenne” között igen nagy volt a különbség: az utóbbi a politikai közösség tagja lett azáltal, hogy kommünár volt.¹⁶

Mit érthetünk hát a *woman's citizenship* fogalmán (Jones-Vergès)? Hiszen tény: a nők sehol sem voltak jelen a hivatalos politikában, még a legalapvetőbb szinten sem, azaz nem volt szavazati joguk. A Központi Tanács egyetlen tagja sem volt nő, és a bizottságokban is elenyésző volt a számuk (elsősorban a Vaillant-féle oktatási bizottságban voltak jelen, de mint láthattuk, helyi szinten az Union képviselői is lényegében közhatalmi feladatokat láttak el, miközben az is igaz, hogy csak hagyományosan „női ügyekben”). A Kommün egyébként kétségkívül igen aktív volt a női követeléseket illetően, s nem is lehet vitás, hogy a női kérdések rendezése nagyon is részét képezte a Kommün társadalom-átalakító programjának.

Mint ahogy az is fontos igazság, hogy noha a Kommün „választott forradalom volt” (mint ismeretes nem csak a létrehozása történt demokratikus úton, hanem még „időközi” választásokat is tartottak, a tisztségviselők visszahívhatóak voltak stb.), maguk a választott testületek jóval kisebb szerepet játszottak, mint egy hagyományos közvetett demokráciában. Tulajdonképpen még a Kommünre is igaz, hogy az intézményesített politika világában alig voltak jelen nők, ám e társadalmi forradalomnak éppen az volt az egyik legfontosabb jellemzője, hogy az intézmények csekély szerepet játszottak benne. A Kommün egy másik közéleti teret létre (pontosabban, közéleti

terek sokaságát) hozott létre, ahol a nők nagyon is jelen voltak. A közhangulat is gyökeresen megváltozott: teljesen eltűntek a 48-as forradalomra is jellemző, a politizáló nőkön való tréfálkozások,¹⁷ a hivatalos iratokban a nép megszólítása legtöbbször *citoyen/citoyenne* volt. A Kommün nagyon is kész volt elősegíteni a nők önszerveződését egészen a szakszervezetekig, számos női egyenjogúságot hirdető szöveg jelent meg stb.

A női egyenlőség a kommünár nők számára valóban nem valami-féle absztrakt jogi egyenlőséget jelentett, hanem egyenlő részvételt a Kommünért való küzdelemben. Ezt végül is a Kommün valóban megvalósította: a párizsi nőket senki sem akadályozta meg abban, hogy életüket adják a Véres Hét alatt.... A fegyveres harcban való női részvételnek természetesen nem csak a Kommün mítosza szempontjából van jelentősége. Ha igaz, hogy a nők tömegével harcoltak a Kommün oldalán, akkor igaz lehet az is, hogy a gender hierarchia valóban megdőlni látszott egy igen komoly kérdésben, az erőszak férfimonopóliumát illetően. Komoly érvet jelent mindez a „revolutionary citizenship” mellett is: itt nem a választójog volt az elsődleges kérdés, hanem a társadalmi forradalomban való részvétel, amely a nők számára is lehetséges volt, egészen a fegyveres harcig.

A fentieket még egy ügyben igazolni látjuk. Egy, az események alatt Párizsban tartózkodó, a Kommün iránt heves ellenszenvet tápláló, burzsoá üzletasszony emlékiratát említhetjük. Céline de Mazade a Kommün alatt, érdekes módon, nem is említette a nőket – túl nagyok voltak a szociális különbségek, hogy egyáltalán észrevegye őket –, a bukás után azonban véres bosszút követelt, amelyben a nőkkel sem akart kivételezni: ők is éppoly szörnyetegek voltak, s ezért ugyanaz a bosszú jár nekik is... Sok férfi megfigyelő említi a burzsoá nők „vérszomjasságát”, ám nem is ez az igazán érdekes, hanem az erre történt férfi reakció. Jellemző, hogy többnyire elítélőn szólnak róla, éppen ama nemi előítéletből, amiért a Nemzeti Gárda egyes tagjai sem akartak női harcosokat látni – mondván, hogy ez nem a nők terepe. Egy másik anti-kommünár memoár-író és költő, Augustine-Malvina Blanchecotte is hasonló elveket fogalmaz meg: sem a kommünár nők, sem a vérszomjas burzsoák nem igazi nők, mert egy valódi nő egyik oldalon sem bocsátkozik harcba. Azaz a korban mindenki tisztában volt avval, hogy a női részvétel és a szociális hierarchiák megrendülése összefügg egymással.

Igen, a fennálló rend számára a veszedelmet politikai-társadalmi síkon a szociális forradalom, személyes-individuális szinten pedig

a női egyenjogúság jelentette. Ez lehet a háttérben annak, hogy a bukás után a női foglyokkal vadállati módon bántak (ami a korban egyáltalán nem volt megszokott). Magát a forradalmat akarták megbüntetni. A rend visszaállítása: a hatalom visszaállítása a nők felett. A nők uralása: uralása a forradalmi városnak. A reprezentációban azért is ilyen fontos a nők szerepe. Ebből a szempontból valóban mindegy, hogy a *pétroleuse* alakja létezett-e, hogy a reményvesztett munkásnők valóban fel akarták-e gyújtani a várost, a büntetésüket mindenképpen megszolgálták. Egy amerikai szemtanú, William Gibson említ egy esetet, amikor egy nőt, akit azzal vádoltak, hogy negyven katonát mérgezett meg, „a házához vitték, és az ajtaja előtt lőtték agyon, hogy példát statuáljanak”. Alighanem a nők számára is világos lehetett az üzenet: „természetellenes, hogy nem vagytok otthon”. Ugyanez volt a helyzet a bukás után bíróság elé került kommünár nőkkel is. A bíróságok rendre rákérdeztek „természetellenes szexuális viselkedésükre”, amin egyszerűen azt is értették, hogy bizonyos kor után egy nő miért nincs férjnél. Mi mást jelenthetett mindez, mint azt, hogy a rend képviselői számára egyszerűen a természettel volt ellentétes a kommünár nők viselkedése: szinte biológiai magyarázatot kerestek rá.

Ennél talán érdekesebb és valóságosabb felvetés, hogy a Kommün inkább mást és többet jelentett a női emancipáció történetében: egyszerre volt túl a munkásmozgalom felfogásán (azaz a munka általi női emancipáción) és a republikánus fölfogáson (női egyenlőség az egyenlő jogok által). Munkásnőkön és állampolgárokon, bérmunkán és államon túl, e valódi társadalmi forradalomban feltűnt (legalább) a horizonton a nők valódi felszabadulása.

„Azért voltam a Kommün híve, mert ez a társadalmi forradalmat jelentette” (Louise Michel)

Az igazság alighanem valahol félúton van az írásunk elején idézett André Léo és Benoît Malon szöveg között. A Kommün nem volt „nők nélküli forradalom”, de nem volt a nők teljes felszabadulása sem. A Kommün kulturális forradalmában a női emancipáció problémája hangsúlyosan előtérbe került: először járt kéz a kézben a női egyenjogúság és a társadalmi forradalom. Ahogyan a Kommün a híres meghatározással a társadalmi forradalom „csírájaként” jellemezhető, úgy beszélhetünk a valódi női emancipáció biztató kezdeteiről is 1871 Párizsában.

A női emancipáció történetében is nagyjából ugyanaz a helyzet a Kommün esetében, mint általánosságban: a Kommün inkább a vége valaminek, mintsem a kezdete, a „városi negyedek női lázadásának” alkonya, nem a (szocialista) feminizmus hajnala. Mind a szocialista, mind a polgári feminizmus más módokon kereste a női emancipáció útját. A Kommün forradalmában a férfikkal való formális, jogi, a meglevő intézményi keretek közötti egyenlőség elvesztette relevanciáját: a társadalmi forradalom ügye mindent felülírt. Ennek sokáig nem is lesz folytatása.¹⁸ A társadalmi forradalom és a női emancipáció ügye újra elvált egymástól: nem lehetetlen, hogy ismét új korszakot kellene kezdenünk. Aligha kérdéses: a Párizsi Kommün előtt még szép napok állnak.

Jegyzetek

- ¹ André Léo a XIX. századi francia „feminizmus” egyik legeredetibb képviselője, a Kommün fontos szereplője, aki Benoît Malon élettársaként került közel a szocialista mozgalomhoz. Az írónő és szocialista mozgalomár a női és gyermekjogok harcosa, az oktatásügy jelentőségének egyik első felismerője, republikánus szocialista volt. Egy róla szóló híres könyv címevel: „A Kommün Júnója”, azaz számos lap rendszeres cikkírója, a női részvétel legfőbb propagátora volt, s tagja az oktatás reformjáért dolgozó női bizottságnak is.
- ² A munkásmozgalom valódi intézményesülése az 1880-as évek kezdetén egyben magával hozta azt is, hogy a „nőkérdés” lényegében megszűnt autonóm politikai problémaként létezni. Új politikai tér nyílt, ahol a nőknek sokáig nem jutott szerep: „az átmenet a nép asszonyából a munkásnőig együtt járt a színpad elhagyásával is.” A nők problémái ettől kezdve nem autonóm módon értékelődtek, s a nő immár nem volt több, mint morális és társadalmi kérdések jelképe – mindkét oldalon. Egyikük szemében a „veszélyes osztályok” („classes dangeureuses”; Balzac) vadállati szexualitásának, határok közé nem szorítható prokreációjának, primitív promiszkuitásának szimbóluma, míg a munkásosztály számára a hatalom és a kizsákmányolás játékszere.
- ³ Nagyon is jellemző, hogy Eugène Varlin, a Kommün egyik nagy alakja és mártírja, nem a hagyományos munkásmozgalmi utat járja be. Ő nem a proudhonizmusból, hanem a fourierizmus egyik formájából érkezett az Internacionáléba.
- ⁴ Fő kezdeményezője az oktatás és nevelés reformjának és laicizálásának élharcosa, az Internacionálé aktivistája, Marguerite Tinayre, aki többek között az első női tanfelügyelő is volt az 1848-as forradalom után. A Kommün leverése után letartották és a Châtelet börtönébe zárták. Szabadulásakor előbb Genfben emigrált, majd nővéréhez Magyarországra (Kassára, később Budapestre) költözött. 1880-ban térhetett haza Párizsba. 1895-ben hunyt el.
- ⁵ A Kommün historiográfiájának egyik irányzata úgy vélekedik, hogy a „Kommün sok tekintetben a későbbi fejlemények előfutára” volt: a kötelező, általános, ingye-

nes, világi oktatásban, a szociális állam csiráinak megteremtésében, vagy éppen a női részvétel kérdéseiben stb. Ez éppen olyan kevésbé tartható álláspont, mint a Kommünnek a bolsevik forradalom közvetlen előzményeként értelmezése: a Kommün társadalmi és kulturális forradalom volt, sok tekintetben hadüzenet a burzsoá világnak. Témánknál maradva: az oktatás nem egyszerűen általánossá vált, hanem célja változott meg: „arra van szükség, hogy egy szerszámforgató ember képes legyen megírni egy könyvet is. Megírni, szenvedéllyel és tehetséggel” – írta Eugène Pottier, az Internacionálé szerzője.

- ⁶ A XIX. század közepén élt párizsi nők társadalmi helyzetéről szóló nagy mű, Jules Simon munkája (*L'Ouvrière*, 1861) alig hagy kétséget afelől, hogy a korban egy munkásnőnek gyakorlatilag lehetetlen volt egyedül élnie a bérek hihetetlenül alacsony volta miatt. A korban, ha nem is volt általános, de igen gyakori volt a fiatal, egyedülálló munkásnők prostitúciója: a bér „ötödik negyede”, ahogy akkoriban nevezték (a szépirodalomban Zola „Párizs” c. regénye meséli el mindezt a szörnyűséget).
- ⁷ Az orosz vidéki arisztokráciából származó Elisabeth Tomanovszkaja a hatvanas évek orosz forradalmi generációjának tipikus képviselője volt. A hatvanas évek végén került ki Genfbe, az orosz emigráció korabeli fővárosába. Maga is alapító tagja lett az Internacionálé orosz szekciójának. Noha Londonba Marxhoz egy nem túl nemes küldetéssel küldték (az orosz szekció egyik szokásos perpatvaráról, egy Bakunyin-ellenes szervezkedésről volt szó), Tomanovszkaja hamarosan Marx kedvelt beszélgetőpartnere és barátja lett. A „Russian Lady” jelentőségét nehéz meghatározni, de valószínű, hogy komoly szerepet játszott abban, hogy Marx figyelmét ráirányítsa az „orosz fejlődés” jellegzetességeire. Mint ismeretes, az *obszcinának* (miként a Párizsi Kommünnek is) lényeges szerep jutott a politikus Marx „államellenes” fordulatában, aminek csúcspontja a *Gothai program kritikája* lett (1875). Tomanovszkaja a párizsi küldetéséhez választotta a Dmitrieff álnévet; személye a szakirodalomban is leginkább így ismert.
- ⁸ Noha Louise Michel és André Léo is a női egyenlőség, a Kommünben való női részvétel természetes hívei és szószólói voltak, Dmitrieff-fel szemben egyikük sem támogatta a nők különálló szervezkedését.
- ⁹ Prosper-Olivier Lissagaray: *Histoire de la Commune de 1871*, Brüsszel, Henry Kistemaekers, 1876. A jelentősen kibővített második kiadást a Librairie E. Dentu jelentette meg Párizsban, 1896-ban. (A szerk.)
- ¹⁰ Általánosságban is elmondható, hogy Munkaügyi Bizottság tartotta a kapcsolatot a munkásszervezetekkel és a társadalmi klubokkal. Ide küldték el javasataikat, a Bizottság élén álló Frankel pedig kulcsszerepben volt a Kommün társadalmi újjászervezést érintő kérdéseiben.
- ¹¹ A Kommün női szereplőinek lexikona mintegy 800 nevet tartalmaz, s ezek közül csak 270-nek tudjuk a korát: majdnem kivétel nélkül 30 és 50 év közöttiek voltak.
- ¹² Victorine B. (valódi nevén Victorine Brocher), egyike a Kommün mellett végsőig kitartó „pétroleuse”-öknek. Emiatt a „véres hét” során – anélkül, hogy személyazonosságukról megbizonyosodtak volna – több „Victorine B.”-t is főbe lőtték, míg az igazinak sikerült elmenekülnie és Svájcba távoznia, ahol az Internacionálé munkatársa lett. V. Brocher 1909-ben, Lausanne-ban, Victorine B. névvel megjelentette visszaemlékezéseit, „Souvenir d'une morte vivante” („Egy élőhalott visszaemlékezése”) címmel – utalásként arra, hogy hivatalosan 1871-ben kivégezték.

A nemrég újra kiadott könyv (Párizs, Libertalia, 2017), a „szó nélküliek hangja” szerepét tölti be a Kommün historiográfiájában.

- ¹³ Valójában ma sem tudunk pontos adatot a Kommün utáni megtorlás áldozatainak számáról. A „nép Szent Bertalan éje”, ahogy egy korabeli szemtanú nevezte, mindenképpen több mint tízezer áldozattal járt: az újabb kutatások az áldozatok számát 15 000 és 20 000 közé teszik. A Kommünnek egyébként a végső összezapás előtt legfeljebb 25 000 fegyverese lehetett, azaz ezek a számok, a kb. 5000, főleg Új-Kaledóniába deportálttal kiegészítve, azt mutatják, hogy a megtorlás csaknem teljes volt.
- ¹⁴ Visszatérő motívum a reakció képzeletvilágban, hogy a Kommün alatt mindenki ittas volt. Ezzel azt akarták igazolni, hogy a kommünárok képtelenek voltak elhagyni külvárosi szokásaikat, s még a pusztítás sem volt önálló akaratuk terméke, hiszen mindvégig részegen cselekedtek.
- ¹⁵ „Ha a francia nemzet csupa francia nőből állna, micsoda rettentő nemzet lehetne.”
- ¹⁶ Van erre egy igen érdekes bizonyítékunk: történt, hogy egy kommünár hölgyet meg akart akadályozni az őrség, hogy belépjen a *La Rocquette* börtönbe, arra hivatkozva, hogy nők oda nem mehetnek be. A hölgy így válaszolt: „Én nem nő vagyok, hanem férfi, mert markotányosnő vagyok!” Azaz számára a társadalmi nem kategóriáját felülírta az a körülmény, hogy aktívan részt vesz a Kommünben.
- ¹⁷ „Femmes soucialistes”, ahogy a korban nevezték a szocialista nőket még az Ideiglenes Kormány ellenzékében is. Erre válaszul írta egy női újságíró a szocialistáknak: „olyanok vagytok, mint a lengyel nemes, aki szabadságharcba indul, de nem szabadítja fel jobbágyait [...]. Úgy is fogjátok végezni”.
- ¹⁸ Érdekes megfigyelni, hogy az 1917-es forradalom centenáriuma szinte teljes egészében történelmi kommemoráció, azaz megemlékezés volt: az esemény valamiképpen „aktualitása” szóba sem került. Ezzel szemben a Párizsi Kommün mint történelmi tapasztalat: mint „városi lázadás” s mint a „valódi, szociális, részvételi demokrácia mintája” (manapság, amikor mindenki újra „sans-culotte”, azaz amikor az osztályok helyett visszatért „a nép”) egyre aktuálisabb. Aligha véletlen, hogy a 2016-os, forró párizsi tavaszon a lázadók a „La République” téren mire cserélték le az utcátáblákat: „Place de la Commune de Paris”.

Felhasznált irodalom

- Agulhon, Maurice: *Marianne au combat. L'imagerie et la symbolique républicaines de 1789 à 1880*, Paris, Flammarion, 2001.
- Albistour, Maïté-Armogathe, Daniel: *Le féminisme comme mouvement (1879–1871), Grandes manoeuvres, maigres conquêtes*. In: Histoire du féminisme français du Moyen Âge à nos jours, Paris, Editions des femmes, 1977, 213–337.
- Alpern-Engel, Barbara: *Les femmes dans la Russie des révolutions*. In: Christine, Fauré (sous la direction de): Encyclopédie politique et historique des femmes, Paris, PUF, 1977, 433–471.
- Balázs, Gábor (2015a): „Polgártársak, képzeljétek el, hogy a magatok urai vagytok! – Párizs, szabad város, 1871, http://rednews.hu/index.php/az-elméletgyakorlata/663-polgartarsak-kepzeljete-el-hogy-a-magatok-urai-vagytok-parizs-szabad-varos-1871?screen_width=1280

- Bianchi, Serge: *La révolution culturelle de l'an II, Elites et peuple 1789–1799*, Paris, Aubier, 1982.
- Brabant, Sylvie: *Élisabeth Dmitrieff, aristocrate et pétroleuse*, Paris, Belfond, 1993.
- Brocher, Victorine: *Souvenirs d'une morte vivante*, Paris, Libertalia, 2017.
- Dalot, Alain: *Les femmes dans les clubs rouges 1870–1871*. In: Corbin, Alain-Jacqueline, Lalouette- Riot-Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*, Paris, Créaphis Editions, 1998, 293–305.
- Dalot, Alain: *André Léo (1824–1900), la Junon de la Commune*, Chauvigny, Association des publications chauvinoises, 2004.
- Dalot, Alain: *La barricade des femmes*. In: Corbin, Alain-Mayeur, Jean-Marie: *La barricade*, Paris, Éditions de la Sorbonne, 1997, 341–355.
- Diatkine, Manuel : *Vie privée et vie publique des femmes devant le siège de Paris 1870–1871*. In: Corbin, Alain-Jacqueline, Lalouette- Riot-Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*, Paris, Créaphis Editions, 1998, 305–319.
- Dufrancatel, Christiane: *La femme imaginaire des hommes. Politique, idéologie et imaginaire dans le mouvement ouvrier*. In: Dufrancatel, Christiane-Farge, Arlette-Fauré, Christine et al.: *L'Histoire sans qualité*, Paris, Editions Galilée, 1979, 159–186.
- Gullickson, Gay L.: *Unruly Women of Paris: Images of the Paris Commune*, Ithaca, Cornell University Press, 1996.
- Johnson, Martin Philip: *Citizenship and gender: The Légion des Fédérées in the Paris Commune of 1871*, *French History*, 1994, Vol. 8, 276–295.
- Jones, Kathleen-Vergès, Françoise: *Women, politics, and the Paris Commune of 1871*, *History of European Ideas*, 1991, Vol. 13, No. 6., 711–732.
- Lefebvre, Henri: *La Proclamation de la Commune*, Paris, Gallimard, 1965.
- Léonard, Mathieu: *L'émancipation des travailleurs: Une histoire de la Première Internationale*, Paris, La Fabrique, 2011.
- Lissagaray, Prosper-Olivier (1876, 1896): *L'histoire de la Commune de 1871*, Paris, La Découverte, 2004.
- Malon, Benoît (1871): *La Troisième défaite du Proletariat Français*, Paris, Ressouvenances, 2001.
- Michel, Louise (1898): *La Commune, Histoire et souvenirs*, Paris, La Découverte, 1999.
- Noël, Bernard: *Dictionnaire de la Commune*, Paris, Ed. Mémoire du Livre, 2000.
- Planté, Christine: *Le récit impossible: Malvina Blanchecotte, Tablette d'une femme pendant la Commune*. In: Bellet, Roget-Régner, Philippe: *Ecrire la Commune, témoignages, récits et romans, 1871–1931*, Tusson, Editions du Lérot, 1994, 19–42.
- Perrot, Claude: *L'action des femmes*. In: Bruhat, Jean-Dautry, Jean-Teren, Emile: *La Commune de 1871*, Paris, Editions sociales, 1970, 179–194.
- Perrot, Michelle: *La femme populaire rebelle*. In: Dufrancatel, Christiane-Farge, Arlette-Fauré, Christine et al.: *L'Histoire sans qualité*, Paris, Editions Galilée, 1979, 123–156.
- Rey, Claudine-Gayat, Annie-Pepinot, Sylvie: *Dictionnaire des femmes de la Commune, Des oubliées de l'histoire*, Paris, Editions Les bruits des autres, 2013.
- Régner, Philippe: *Les femmes saint-simoniennes: de l'égalité octroyée à l'autonomie forcée, puis revendiquée*. In: Corbin, Alain-Jacqueline, Lalouette- Riot-Sarcey,

- Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*, Paris, Créaphis Editions, 1998, 495–515.
- Riot-Sarcey, Michèle: *Les femmes et la gauche en France: entre discours émancipateurs et pratique de domination*. In: Becker, Jean-Jacques-Candar, Gilles (sous la direction de): *Histoire des gauches en France*, Volume 1, L'héritage du XIXe siècle, Paris, La Découverte, 2004, 362–379.
- Riot-Sarcey, Michèle: *Histoire du féminisme*, Paris, La Découverte, 2002.
- Riot-Sarcey, Michèle: *La mémoire des vaincus: l'exemple de Victorine B., Souvenirs d'une morte vivante*. In: Bellet, Roget-Régnier, Philippe: *Ecrire la commune, témoignages, récits et romans, 1871–1931*, Tusson, Editions du Lérot, 1994, 43–57.
- Ross, Kristin: *L'imaginaire de la Commune*, Paris, La Fabrique, 2015.
- Rougerie, Jacques: *1871: la Commune de Paris*. In: Christine, Fauré (sous la direction de): *Encyclopédie politique et historique des femmes*, Paris, PUF, 1977, 405–431.
- Rougerie, Jacques: *Procès des Communards*, Paris, Julliard, 1964.
- Rougerie, Jacques: *Paris libre 1871*, Paris, Seuil, 1971.
- Rousin, Francois: *Les Femmes „socialistes”*. In: Corbin, Alain-Jacqueline, Lalouette-Riot-Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*, Paris, Créaphis Editions, 1998, 515–531.
- Schuldkin, Eugène W.: *Le rôle des femmes dans la Commune de 1871, „1848”*, *Revue des révolutions contemporaines*, 1950, No. 185, 16–19.
- Shafer, David: *„Plus que des ambulancières”: Women in articulation and defence of their ideals during the Paris Commune (1871)*, *French History*, 1993, Vol. 7; 1993, 85–101.
- Thomas, Edith: *Les Pétroleuses*, Paris, Gallimard, 1963.
- Thomas, Edith: *Pauline Roland. Socialisme et féminisme au XIXe siècle*, Paris, M. Rivière, 1956
- Tombs, Robert: *Paris, bivouac des révolutions. La Commune de 1871*, Paris, Libertalia, 2014.
- de Villiers, Marc: *Histoire des clubs de femmes et des légions d'amazones (1793–1848–1871)*, Paris, Plon-Nourrit et Cie, 1910.
- Zancarini-Fournel, Michelle: *La Commune, le peuple au pouvoir?* In: *Les luttes et les rêves. Une histoire populaire de la France de 1685 à nos jours*, Paris, La Découverte, 2016, 336–378.
- Zylberberg-Hocquard, Marie-Hélène: *Féminisme et syndicalisme en France*, Paris, Éd. Antropos, 1978.